

ШЛЯХИ ПОДАЛЬШОГО УДОСКОНАЛЕННЯ АГРАРНИХ ВІДНОСИН В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Газуда М.В., *ст. викладач економічного факультету*
Ужгородський національний університет

Стаття відображає результати дослідження тенденцій та динаміки реформування аграрного сектора Закарпатської області, становлення його традиційної моделі на даному етапі соціально-економічного розвитку, а також пропонує сценарії економічного зростання виробництва основних видів сільськогосподарської продукції на коротко-, середньо- та довготривалий періоди.

The article deals with the results of the investigation of tendencies and the dynamics of Transcarpathian agrarian sector reformation, the formation of its traditional model at the present stage of social and economic development while the scheme as to economic growth of the main types of agricultural products for a short-, middle- and long-term is suggested.

Аграрна реформа є однією з актуальних проблем сучасних економічних досліджень. Інтерес економічної науки до реформ зумовлюється народногосподарською значимістю сільського господарства, його продукції для суспільства та зосередженням в ньому великого економічного потенціалу. Частка сільського господарства до всього обсягу валової доданої вартості Закарпатської області у 1995 р. становила 22,4 %, в подальшому зростала і в 2001 р. становила 31,1 %, а надалі виявилась тенденція до її спаду. За цим показником сільськогосподарське виробництво навіть у 2004 р. значно перевищувало такі види економічної діяльності, як обробна і добувна промисловість разом взяті; оптова й роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами; послуги з ремонту, будівництво та інші види. В аналізованому році на сільське господарство припадало 20,1 % валової доданої вартості від усіх видів економічної діяльності області, в той час як по Україні тільки 11,9 %.

На думку науковців Інституту економічного прогнозування НАН України, особливості діяльності виробників сільськогосподарської продукції першої і другої моделей є такими:

- якщо у короткостроковій перспективі індустріальна модель розвитку має позитивні сторони, з огляду на приплив інвестицій у галузь, сучасний підхід до бізнесу, більш цивілізовані трудові відносини, то у довгостроковій перспективі орієнтація на „швидкий успіх” здатна викликати структурну деградацію економіки села. Орієнтація на сільськогосподарські культури з високим експортним потенціалом призводить до скорочення земель під кормовими культурами, ліквідації неприбуткових підрозділів (наприклад тваринництва), скорочення зайнятих у сільськогосподарському виробництві, порушення сівозмін, деградації сільськогосподарських зе-

мель. З огляду на можливі соціальні, демографічні та екологічні наслідки орієнтація на поширення індустріальної моделі доцільна лише в південних та переважно промислових східних регіонах;

- друга традиційна модель розвитку сільського господарства передбачає розвиток фермерських господарств і сімейних ферм на базі особистих селянських господарств і земельних ділянок, виділених із земель колективної власності сільгоспідприємств. Проте проблема виходу на агроринок для переважної маси селян, що отримали землю в результаті приватизації, залишається невирішеною. Через нестачу ринкових стимулів та стартових можливостей для товарного підприємництва вони пасивно залишають земельні частки у користуванні новоутворених структур, обмежуючись незначною орендною платою і зосереджуючись на веденні натурального підсобного господарства, хоча товарне виробництво могло б покращити структуру їх доходів, диверсифікувати і усталити внутрішній ринок;

- традиційна модель розвитку сільського господарства довела свою ефективність в умовах економічної кризи, коли сектор особистих селянських господарств виконав роль „буфера” при різкому зниженні виробництва в колективному і державному секторі, чим фактично підтримав продовольчу безпеку країни;

- традиційна модель відповідає світовій тенденції сталого розвитку, менталітету селянства, має зростаючу підтримку в сільському соціумі, а створення мережі сімейних ферм сприятиме вирішенню проблеми зайнятості й формуванню соціальної бази середнього класу в сільській місцевості. З огляду на значну частку (майже третину) сільського населення в Україні традиційна модель сільського господарства не має альтернатив у наступне десятиліття. Заходи уряду щодо розвитку фермерських господарств і

мережі сімейних ферм на основі особистих селянських господарств або хоча б створення для них рівноправних умов, розвиток кооперації, кредитних спілок тощо сприятимуть поступовій еволюції традиційної моделі в напрямку концентрації виробництва;

• у соціальному плані орієнтація на традиційну модель розвитку вирішує проблему зайнятості сільського населення не тільки за рахунок самозайнятості в особистих селянських господарствах, але й через створення нових робочих місць у сільській місцевості в обслуговуючих кооперативах, розвиток малого підприємництва. Якщо не змінити пріоритети подальших струк-

турних трансформацій в аграрному секторі України, результатом стане зростання безробіття у сільській місцевості;

• відносно велика частка зайнятих у сільському господарстві в усіх країнах з перехідною економікою і значна частка населення, що проживає у сільській місцевості, зумовили пріоритетність політики розвитку сільської місцевості на етапі вступу країн Центральної та Східної Європи до ЄС [1, с. 756–758].

Для Закарпатської області на даному етапі характерна традиційна модель в аграрному секторі економіки, а в минулому – індустріальна (табл. 1).

Таблиця 1

Структура земельних угідь за товаровиробниками в Закарпатській області*
(на початок року)

Категорії господарств	1991			2006		
	Загальна земельна площа	Сільгосп-угіддя	в т.ч. рілля	Загальна земельна площа	Сільгосп-угіддя	в т.ч. рілля
Всі категорії господарств, тис. га	1275,3	475,9	196,0	1275,3	454,3	200,6
відсотків	100,0	37,3	15,4	100,0	35,6	15,7
Сільськогосподарські підприємства, тис. га	562,5	358,7	152,6	72,6	54,6	31,9
відсотків	100,0	63,8	27,1	100,0	75,2	43,9
в т.ч. фермерські господарства, тис. га	-	-	-	...	11,0	9,4
Особисті селянські господарства, тис. га	61,2	56,0	35,7	363,0	348,1	155,5
відсотків	100,0	91,5	58,3	100,0	95,9	42,8
Землі інших категорій, тис. га	651,6	61,2	7,7	839,7	51,6	13,2
відсотків	100,0	9,4	1,2	100,0	6,1	0,02
Частка земельних угідь в % до всіх категорій господарств:						
сільгоспідприємств	44,1	75,4	77,9	5,7	12,0	15,9
особистих селянських господарств	4,8	11,8	18,2	28,5	76,6	77,5

* Розраховано за джерелом: Статистичний щорічник Закарпаття за 2005 рік / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2006. – С. 177.

З наведеної таблиці видно, що в умовах командно-адміністративної системи на початок 1991 р. в Закарпатській області переважала індустріальна модель, оскільки на сільгоспідприємства припадало 75,4 % (358,7 із 475,9 тис. га), а на особисті селянські господарства – 11,8 % (56,0 тис. га).

У 2001 р. внаслідок реорганізації КСП і утворення нових підприємств різних організаційно-правових форм почала переважати традиційна мо-

дель, оскільки на особисті селянські господарства припадало 58,6 %, на сільськогосподарські підприємства – 34,9 % сільськогосподарських угідь, а ріллі відповідно 57,8 і 40,8 %.

На початок 2006 р. ще більше утвердилась роль дрібнотоварного виробництва за рахунок особистих селянських господарств. На їх частку припадало 76,6 % сільгоспугідь, у тому числі 77,5 % ріллі, а на сільгоспідприємства відповідно – 12,0 та 15,9 %.

Визначаючи перспективи розвитку аграрного сектора України, дослідники провідних науково-дослідних інститутів НАН України відзначають, що стратегічними цілями його розвитку є [2, с. 183]: досягнення стабільного економічного зростання шляхом забезпечення умов для розвитку ефективного підприємництва в аграрному секторі; підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняного агропромислового комплексу на внутрішньому та зовнішніх ринках на базі нарощу-

вання обсягів інвестицій та їх інноваційного спрямування; створення цивілізованих умов для проживання в сільській місцевості як основи припливу працездатних верств населення та відтворення людського капіталу; формування дієздатних сільських територіальних громад.

На основі стратегічних цілей та орієнтирів розроблені сценарії економічного зростання виробництва основних видів сільськогосподарської продукції для Закарпатської області (табл. 2).

Таблиця 2

Сценарії економічного зростання виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в Закарпатській області*

Сценарії економічного зростання за періодами, роками	Види продукції, тис. тонн								
	зерно	картопля	овочі	плоди та ягоди	виноград	м'ясо (в забійній вазі)	молоко	яйця, млн шт.	вовна, тонн
1986 – 1990 (базові)	295,0	308,0	128,0	143,0	32,0	66,0	372,0	277,0	725,0
1996 – 2000	196,0	387,0	109,0	93,0	21,0	46,0	359,0	250,0	226,0
2001 – 2005	286,0	527,0	205,0	73,0	28,0	45,0	398,0	286,0	190,0
2006 – 2010	282,0	565,0	218,0	83,0	31,0	55,0	403,0	292,0	263,0
оптимістичний	290,0	570,0	219,0	95,0	35,0	60,0	410,0	300,0	350,0
помірний	280,0	565,0	218,0	85,0	30,0	55,0	400,0	290,0	250,0
песимістичний	277,0	561,0	217,0	70,0	28,0	50,0	398,0	286,0	190,0
2011 – 2015	314,0	568,0	219,0	99,0	35,0	60,0	409,0	301,0	404,0
оптимістичний	340,0	570,0	220,0	115,0	40,0	66,0	415,0	310,0	550,0
помірний	320,0	568,0	219,0	100,0	35,0	60,0	410,0	300,0	400,0
песимістичний	282,0	565,0	218,0	83,0	31,0	55,0	403,0	292,0	263,0
2016 – 2020	316,0	569,0	221,0	121,0	37,0	67,0	415,0	310,0	576,0
оптимістичний	320,0	570,0	225,0	143,0	39,0	75,0	420,0	320,0	725,0
помірний	315,0	569,0	220,0	120,0	37,0	65,0	415,0	310,0	600,0
песимістичний	314,0	568,0	219,0	99,0	35,0	60,0	409,0	301,0	404,0

* Розрахунки виконані автором статті.

Дані наведеної таблиці засвідчують, що за період 1996 – 2000 рр. допущено значний спад по восьми з дев'яти аналізованих видів сільгосппродукції, за винятком картоплі. У 2001 – 2005 рр. перевершені показники 1986 – 1990 рр. з виробництва картоплі в 1,7 разу, овочів – в 1,6 разу, молока – на 7 %, яєць – на 3,2 %, а по зернових, плодах і ягодах, винограду, м'ясу та вовні ще не було подолано відставання від базових років.

На коротко- (2006 – 2010 рр.), середньо- (2011 – 2015 рр.) та довгостроковий (2016 – 2020 рр.) періоди розроблені три сценарії подальшого нарощування цих видів сільгосппродукції, а саме: оптимістичний, помірний і песимістичний.

Результати модельних розрахунків короткострокових прогнозів економічного зростання виробництва основних видів рослинницької і тваринницької продукції другої сфери АПК на

перший період (2006 – 2010 рр.) формувались на основі циклічності, характерної для країн Центральної Європи (Словаччина, Польща, Угорщина).

У другому періоді (2011 – 2015 рр.) середньозважені показники, які розраховані на базі трьох сценаріїв, значно перевершають показники базових років з виробництва зерна, картоплі, овочів, винограду, молока, яєць. І лише за трьома видами сільгосппродукції (плоди та ягоди, м'ясо та вовна) досягти рівня 1986 – 1990 рр. не вдасться.

У третьому (довгостроковому) періоді (2016 – 2020 рр.) за середньозваженими показниками область значно перевершить рівень базових років та попередніх періодів по семи видах сільськогосподарської продукції (за винятком плодів і ягід та вовни), які також розроблені на основі трьох сценаріїв.

Аграрний сектор є центральною ланкою агропромислового комплексу. Для того щоб вийти у стратегічних орієнтирах забезпечення сталого розвитку АПК і, зокрема його другої сфери, на період 2006 – 2020 рр. відповідно до сценаріїв економічного зростання виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, необхідно здійснити такі заходи:

- забезпечити подальші структурні трансформації аграрного сектора через стратегію формування земельного ринку, в основу якої закласти мету максимального захисту інтересів селян – власників землі на основі ринкових цивілізованих методів;

- важливим напрямком стратегії максимального врахування інтересів селян при створенні системи іпотечного кредитування є забезпечення рівного доступу до кредитів як великих сільськогосподарських підприємств, так і дрібних землевласників. Тим самим буде створено умови для розвитку сімейних ферм, а отже середнього класу в сільській місцевості;

- стратегія формування аграрного ринку повинна виходити з його фундаментальної стратегічної мети – забезпечення стабільного надходження сільськогосподарської продукції і сировини до вітчизняних споживачів за прийнятними цінами, з одного боку, а з другого – гарантування виробникам нормальних доходів для відтворення;

- враховуючи перспективність внутрішнього і світового ринку біопродуктів, а також наявні умови, що склалися в більшості регіонів України, в тому числі у Закарпатській області, у зв'язку зі зменшенням промислових викидів, обмеженим застосуванням міндобрив, пестицидів тощо, виправдано було б розпочати відповідні наукові дослідження та опрацювання стимулюючого законодавства щодо формування вітчизняного біологічного агровиробництва та ринку органічних харчових продуктів. Це забезпечить використання переваг ринкової економіки, особливо для дрібнотоварних селянських господарств, покращення якості товарів, призначених для внутрішнього та зовнішнього ринків, підвищення екологічної безпеки землекористування та рівня екологічної свідомості виробників [1, с. 762, 763].

Для аграрної сфери АПК Закарпатської області і, зокрема, за кодом КВЕД, групи 01.1 – „Рослинництво” характерними особливостями є: дрібнотоварність виробництва, що стримує формування крупнотоварних партій сільськогосподарської продукції, з якими можна вийти на міжрегіональний ринок, та впровадження новітніх технологій; висока кислотність та щорічне падіння родючості ґрунтів через ерозію та недостатнє внесення вапняку, органічних та мінеральних до-

бав; високий ризик сільськогосподарського виробництва, особливо в гірській та передгірній місцевості, що суттєво впливає на результати господарювання, не працює програма страхування ризику виробництва.

Для групи 01.2 – „Тваринництво” характерними є: низька продуктивність худоби внаслідок зниження генетичного потенціалу тварин; нерозвиненість галузі спеціалізованого м'ясного скотарства та птахівництва; недостатньо розвинута інфраструктура по наданню послуг з племінної справи і заготівлі тваринницької продукції.

При виборі першочергових напрямів прискореного нарощування обсягів виробництва тваринницької продукції пріоритетне значення необхідно надати високоінтенсивним та швидкокупним видам економічної діяльності, таким як: розведення свиней (підклас 01.23.0), птиці (01.24.0), вживати заходи, спрямовані на розвиток м'ясного скотарства.

Особливу увагу доцільно зосередити на відтворенні вівчарства, оскільки тут найбільший спад поголів'я, а тому необхідно:

- впровадити інтенсивне відтворення стада овець та розведення тонкорунних і напівтонкорунних порід;

- надавати перевагу створенню культурних та поліпшених природних пасовищ на основі багаторічних бобово-злакових сумішей. Максимально використовувати післяжнивні та пожнивні рештки кормових і зернових культур, а також зелену масу від рубок проміжного користування лісу;

- у гірських районах області для поліпшення місцевих гірсько-карпатських овець адаптувати валашську породу словацької селекції яка має вовняну та молочну продуктивність маток на 15-20 % вищу від місцевих;

- підвищити молочну продуктивність гірсько-карпатських овець, довести у 2010 р. виробництво овечого сиру та вурди до 7 кг на одну вівцематку, а в цілому по області до 589 тонн;

- підвищити ефективність використання гірських пасовищ та полонин шляхом інтенсивного випасання поголів'я в літній період;

- створити сервісні організації по обслуговуванню дрібних вівцеферм різних форм власності у проведенні селекційно-племінної роботи, організації стрижки овець, оцінки її якості, підготовці та реалізації продукції вівчарства.

Здійснення стратегічних завдань розвитку рослинництва і тваринництва забезпечить реалізацію основних цілей сталого розвитку агропромислового комплексу Закарпатської області відповідно до розроблених прогнозних сценаріїв економічного зростання основних видів сільськогосподарської продукції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К.: Ін-т економ. прогноз. ; Фенікс, 2003. – 1008 с.
2. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004 – 2015 рр.) „Шляхом Європейської інтеграції” / Авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Гесць та ін. – Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т економ. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
3. Статистичний щорічник Закарпаття за 2005 рік / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2006. – С. 584.